

AVERSS UN REVERSS

Latvijas Bankas biļetens • 2009. gads. Nr. 3

ŠAJĀ NUMURĀ

2 SVF UN EIROPAS KOMISIJAS PALĪDZĪBAS PROGRAMMAS

INGUNA KUPČA, ANTRA TRENKO

Kādos gadījumos un kādu atbalstu sniedz šīs institūcijas? Sniedzot palīdzību Latvijai, mērķis ir mazināt globālo notikumu ietekmi un radīt bāzi, lai tautsaimniecība ātrāk atgūtu izaugsmes iespējas. Tieši SVF palīdzība ir pamats, lai Latvija varētu saņemt lielākus aizdevumus arī no Eiropas.

5 LATVIJAS VALDĪBAS IZDEVUMU EFEKTIVITĀTE

OĻEGS KRASNOPJOROVS

Veicot strukturālās reformas, ir svarīgi paaugstināt valdības izdevumu efektivitāti, lai budžeta izdevumu samazinājums nepasliktinātu izglītības, veselības aprūpes, sociālās aizsardzības kvalitāti. Tam ir nepieciešams novērtēt valdības izdevumu efektivitāti Latvijā salīdzinājumā ar citām ES valstīm un noskaidrot efektivitātes palielināšanas potenciālu.

8 KAS IETEKMĒJIS PRIVĀTĀ PATĒRĪŅA VĀJINĀŠANOS

AGNESE BIČEVSKA

Latvijas iedzīvotāji sāk aizvien vairāk taupīt, samazina tēriņus. Kādi ir galvenie faktori, kas ietekmē patēriņa samazināšanos? Zināt atbildi uz šiem jautājumiem ir svarīgi, lai plānotu turpmāko tautsaimniecības attīstību.

ĪSZIŅAS

11 * Deflācija. Kas tā ir?

12 * Nauda – jaunumi

12 LATVIJAS BANKAS PADOMĒ

INGUNA KUPČA

*Ārējo sakaru pārvaldes
galvenā ekonomiste*

SVF UN EIROPAS KOMISIJAS PALĪDZĪBAS PROGRAMMAS

Ekonomiskās krīzes pārvarēšanai Latvija lūgusi un saņem palīdzību no Starptautiskā Valūtas fonda un Eiropas Savienības. Tieši Valūtas fonda palīdzība ir pamats, lai Latvija varētu saņemt lielākus aizdevumus arī no Eiropas.

(Turpinājums 2. lpp.)

SVF un Eiropas Komisijas palīdzības programmas

(Sākums 1. lpp.)

ANTRA TREŅKO
*Ārējo sakaru pārvaldes
vecākā ekonomiste*

Latvijas publiskajā telpā kopš pagājušā gada nogales it bieži tiek runāts par Starptautiskā Valūtas fonda (SVF) un Eiropas Savienības (ES) – Eiropas Komisijas palīdzības programmām ekonomiskās krīzes pārvarēšanai. Būtībā šī ir otrā reize, kad Latvija lūdz un saņem SVF atbalstu. Pirmajos desmit gados pēc neatkarības atgūšanas SVF sniedza finansiālo un tehnisko atbalstu gan likumdošanas izveidē, gan reālās saimniekošanas praksē. Pašlaik, kad Latvija nokļuvusi kritiskā situācijā, saņemam gan SVF, gan Eiropas Savienības atbalstu – aizdevumus ekonomikas un finanšu sistēmas stabilizācijai. Šī atbalsta pieejamība stiprina uzticību valsts nākotnes attīstībai, bet pašas palīdzības mērķis ir mazināt globālo notikumu ietekmi un radīt bāzi, lai Latvijas tautsaimniecība ātrāk atgūtu izaugsmes iespējas. Tieši SVF palīdzība ir pamats, lai Latvija varētu saņemt lielākus aizdevumus arī no ES. Šajā rakstā aplūkosim, kā tiek sniegta šo institūciju palīdzība.

SVF finansiālā palīdzība

SVF ir kooperatīva starptautiska organizācija, kas aptver 186 dalībvalstis. Viens no tās uzdevumiem ir sniegt īslaicīgu finansiālu palīdzību, ja kādai dalībvalstij radusies nepieciešamība risināt ar maksājumu bilanci saistītas problēmas. Pasaules finanšu krīzes rezultātā 2009. gada pavasarī SVF veica izmaiņas savos aizdevumu instrumentos. Fonds sašaurināja programmu klāstu, tā vienkāršojot diezgan komplicēto aizdevumu sistēmu, ievērojami palielināja aizdevumu limitus un vienkāršoja programmu nosacījumus par veicamajām strukturālajām reformām. Vasarā SVF pārskatīja arī valstīm ar zemu ienākumu līmeni paredzētos kredītus, kuriem Fonds izmanto donoru piešķirtos līdzekļus. Patlaban SVF dalībvalstīm finanšu situācijas stabilizēšanai ir pieejami divi būtiski atšķirīgi aizdevumu veidi: atbalsta vienošanās (*Stand-by Arrangement, SBA*) un elastīgā kredītlīnija (*Flexible Credit Line, FCL*).

Atbalsta vienošanās jau vairākus gadu desmitus ir SVF galvenā kredītlīnija. SVF to piešķir valstij maksājumu bilances problēmu novēršanai. Ar to tiek saprasts, ka iestājusies vismaz viena no tālāk minētajām situācijām: (i) valsts vairs nevar nodrošināt stabilu maksājumu bilances pozīciju, (ii) tai nav pietiekamu ārējo rezervju vai (iii) tās ārējo rezervju apjoms strauji samazinās. Šādas vajadzības var būt jau esošas (tad valsts izņem aizdevumu) vai potenciāli iespējamās (tad valsts saņem tā saukto nodrošinājuma *SBA*, kas ir rezerves kredītlīnija). SVF neprasa nodrošināt aizdevuma atmaksu ar konkrētu ķīlu. Taču valdībai jāizstrādā programma un jākorrigē valsts ekonomiskā politika, lai novērstu problēmas, kuru dēļ tā ir spiesta meklēt finansiālu palīdzību. Faktiski SVF finansiālais atbalsts dod valstij iespēju iegūt zināmu laiku tās ekonomikas stabilizēšanai.

Atbalsta vienošanās mērķis vienmēr ir viens – SVF interesē, lai pēc programmas ieviešanas valsts ekonomikas izaugsme notiktu līdzsvaroti un tās parāds saglabātos atmaksājamā līmenī. SVF rēķinās ar to, ka problēmu cēloņi un attiecīgi risinājumi dažādās valstīs ir atšķirīgi, tāpēc konkrētie nosacījumi un uzdevumi ir katrai valstij specifiski. Parasti programmās paredzēti divu grupu kritēriji. Pirmā grupa – makroekonomiskie nosacījumi – ietver tādus pasākumus kā pieņemama inflācijas līmeņa nodrošināšana, budžeta deficīta un/vai valsts parāda samazināšana līdz noteiktam līmenim, noteikta valsts ārējo rezervju līmeņa nodrošināšana. Otrā grupa ir tā sauktie strukturālie nosacījumi. Tie visbiežāk ietver pasākumus banku sistēmas pārraudzības uzlabošanai, nodokļu sistēmas reformas vai fiskālās plānošanas sistēmas uzlabojumus.

Praksē, ieprasot finansiālo palīdzību, dalībvalsts sagatavo un ar SVF speciālistiem saskaņo programmu. Valdības apstiprinātais dokuments par apņemšanos ieviest konkrētu reformu pasākumus kopā ar SVF speciālistu ziņojumu par ekonomisko situāciju valstī tiek iesniegts Fonda izpilddirektoru valdē apstiprināšanai. Ekonomikas korekcijas parasti nav panākamas uzreiz, tāpēc programma tiek izstrādāta viena līdz trīs gadu periodam. Attiecīgi arī aizdevumu SVF izmaksā pakāpeniski. Programmas pārskata gaitā regulāri tiek novērtēts padarītais un noteikti konkrēti kritēriji nākamajiem periodiem. Lēmumu par panākto progresu un nākamo aizdevuma daļu izmaksu pieņem izpilddirektoru valde.

Aizdevuma apjoms tiek noteikts, pamatojoties uz aizņēmēja parakstīto Valūtas fonda kapitāla daļu jeb kvotu. Nesen dubultotās normas atļauj piešķirt aizdevumu līdz 200% no kvotas gadā, kopā nepārsniedzot 600% no valsts kvotas.

Palīdzību saņem (SVF atbalsta vienošanās un ES aizdevuma (ES valstīm) maksimālais apjoms): Baltkrievija (3.52 mljrd. ASV dolāru), Gruzija (1.17 mljrd. ASV dolāru), Īslande (2 mljrd. ASV dolāru) Latvija (1.7 mljrd. eiro; 3.1 mljrd. eiro) Rumānija (12.9 mljrd. eiro; 5 mljrd. eiro), Ukraina (16.5 mljrd. ASV dolāru), Ungārija (12.5 mljrd. eiro; 6.5 mljrd. eiro); **SVF rezervējis elastīgo kredītlīniju Polijai** (līdz 20.58 mljrd. ASV dolāru).

Avots: SVF un EK.

Protams, īpašos gadījumos saglabājas iespēja piešķirt virsnormas finansējumu. Piemēram, Latvijas situācijā mēs vienojamies ar SVF par aizdevumu 1200% no mūsu kvotas, tas ir, par aptuveni 1.7 mljrd. eiro. Patlaban Fonds 18 valstīm ir piešķīris atbalsta vienošanās kredītlīniju vairāk nekā 56 mljrd. eiro apjomā. Līdzekļus aizdevumu izsniegšanai SVF pamatā iegūst no finansiāli spēcīgo dalībvalstu apmaksātās kvotas daļas. Taču visaptverošu finanšu krīžu situācijās Fonds piesaista papildu līdzekļus, aizņemoties no atsevišķām dalībvalstīm. Pastāvošā krīze nav izņēmums. SVF jau ir aizņēmis līdzekļus no Japānas, Kanādas un Norvēģijas, kā arī gatavojas aktivizēt plašas valstu grupas vienošanos par aizdevumiem.

Kopš 2009. gada aprīļa SVF dalībvalstīm ir pieejams jauns instruments – **elastīgā kredītlīnija**. Tā ir paredzēta valstīm ar stabilu ekonomiku un dod iespēju saņemt lielāku apjoma kredītu salīdzinājumā ar valsts kvotu. Šo kredītlīniju var izmantot jebkādu maksājumu bilances problēmu gadījumos, un to var saņemt ne vien, lai novērstu pastāvošās problēmas, bet arī izmantot kā nodrošinājuma kredītlīniju sešu vai 12 mēnešu periodam. Kredītlīnijas maksimālais apjoms nav noteikts, taču SVF plāno, ka parasti tas nepārsniedz 1000% no dalībvalsts kvotas.

Elastīgās kredītlīnijas saņēmējam nav nepieciešams vienoties ar SVF par ekonomikas reformu programmu. To piešķir, pamatojoties tikai uz stingriem kvalifikācijas kritērijiem tad, ja Fonds ir pārliecināts par aizņēmēja īstenotās ekonomiskās politikas atbilstību pastāvošajai situācijai un uzskata, ka valsts spēs veikt ekonomiku korigējošus pasākumus, ja tas būs nepieciešams. Ja izpilddirektoru valde ir piešķīrusi elastīgo kredītlīniju, naudas izņemšanai atsevišķs lēmums

nav nepieciešams. Patlaban SVF ir apstiprinājis gatavību piešķirt jauno kredītlīniju Polijai, Meksikai un Kolumbijai, tām kopā rezervējot apmēram 57 mljrd. eiro.

Eiropas Savienības atbalsts dalībvalstīm

ES vidēja termiņa finanšu palīdzību dalībvalstīm maksājumu bilances problēmu risināšanai regulē ES Padomes regula (EC) No 332/2002. Pamatojoties uz šo regulu, finanšu palīdzība maksājumu bilances problēmu gadījumā ir pieejama visām ārpus eirozonas esošajām ES dalībvalstīm. Kopš 2002. gada paredzētais kopējais palīdzības apjoms bija 12 mljrd. eiro. Pieaugot globālās krīzes radītajiem zaudējumiem, palīdzības apjoms tika palielināts vairāk nekā četras reizes, šā gada maijā sasniedzot 50 mljrd. eiro.

Pieprasot ES vidēja termiņa palīdzību, dalībvalsts valdība iesniedz Eiropas Komisijai (EK) ekonomikas stabilizēšanas programmu. Pamatojoties uz EK un Ekonomikas un finanšu komitejas novērtējumu, ES Padome pieņem lēmumu par aizdevuma piešķiršanu, nosakot:

- aizdevuma apjomu un atmaksas termiņu;
- aizdevuma nosacījumus, t. i. ekonomikas stabilizēšanas pasākumus, kas veicami konkrētajai dalībvalstij;
- aizdevuma izmaksas mehānismu.

Dalībvalsts un EK atsevišķi noslēgtā Saprašanās Memorandā vienojas par detalizētiem finanšu palīdzības nosacījumiem, katras puses pienākumiem un tiesībām. Palīdzībai piešķirtos līdzekļus Eiropas Komisija ES vārdā aizņemas finanšu tirgos.

Finanšu palīdzība parasti tiek izmaksāta vairākās daļās, līdzekļi tiek ieskaitīti valsts centrālajā bankā atvērtā īpašā kontā. Katra nākamā daļa tiek izmaksāta, pamatojoties uz

EK (sadarbībā ar Ekonomikas un finanšu komiteju) pozitīvu novērtējumu par dalībvalsts paveikto atbilstoši ekonomikas stabilizēšanas programmai un Saprašanās Memorandum. Savukārt lēmumus par izmaiņām aizdevuma nosacījumos, kas saistīti ar ekonomikas stabilizācijas pasākumiem, pieņem ES Padome.

Lai izvairītos no piešķirtās palīdzības nelietderīga vai krāpnieciska izlietojuma, Eiropas Revīzijas palātai un Eiropas Krāpniecisku darbību novēršanas birojam ir piešķirtas tiesības veikt revīziju par saņemtā finansējuma izlietojumu.

Saskaņā ar ES regulu dalībvalstij, kurai nepieciešama finanšu palīdzība maksājumu bilances problēmu risināšanai, pirms apsvērt finansējumu no citiem avotiem (piemēram, no SVF) par to ir jāinformē EK. Tāda procedūra tika ievērota arī Latvijas gadījumā.

Kopš ES paplašināšanās 2004. gadā, ES Padome ir izskatījusi triju valstu – Latvijas, Ungārijas un Rumānijas pieteikumus vidēja termiņa finanšu palīdzības saņemšanai. Pamatojoties uz lēmumu atbalstīt šo valstu centienus savas maksājumu bilances problēmu atrisināšanā, 2008. gada nogalē ES piešķīra Ungārijai aizdevumu līdz 6.5 mljrd. eiro (vidējais atmaksas termiņš līdz pieciem gadiem), bet 2009. gadā Latvijai – aizdevumu līdz 3.1 mljrd. eiro (attieciģi – līdz septiņiem gadiem) un Rumānijai – līdz 5 mljrd. eiro (līdz septiņiem gadiem).

Latvijas un aizdevēju sadarbība

2008. gada nogalē, kad Latvijā iezīmējās spēcīgs ekonomiskās aktivitātes sarukums, ko pastiprināja naudas apgrozības apsūkums globālajos finanšu tirgos, Latvija vienojās ar SVF, ka saņems aizdevumu un īstenos ekonomikas restrukturizācijas programmu. 2009. gada sākumā vienošanās tika panākta arī ar ES. Tā kā nepieciešamās summas nav mazas, palīdzības sniegšanā iesaistīsies arī citi aizdevēji. Latvijas ekonomikas restrukturizācijas plāna īstenošanai paredz kopumā 7.5 mljrd. eiro – šo aizdevumu mums sniegs SVF, ES, Pasaules Banka, Ziemeļvalstis un citas ES valstis.

Arī Latvijas prakse ir pierādījusi, ka nopietnas krīzes gadījumā situācijas stabilizēšanai nepietiek ar vienas institūcijas sniegto palīdzību. Pirmkārt jau tāpēc, ka pasaules ekonomika un pārrobežu finanšu plūsmu apjoms kopš starptautisko finanšu institūciju izveidošanas ir ievērojami audzis, toties starptautisko aizdevēju rīcībā esošo līdzekļu apjoms audzis salīdzinoši lēnāk. Tā rezultātā no vienas institūcijas pieejamais finansējuma apjoms ir relatīvi mazāks. Otrkārt, atse-

višķām institūcijām ir dažādas kompetences attiecībā uz palīdzību ekonomikas un finanšu sistēmas sakārtošanai nepieciešamo reformu izstrādi un īstenošanu. Tāpēc palīdzības programmas parasti veido kā paketi, ko finansē SVF, attīstības bankas, reģionālās institūcijas, kā arī atsevišķas finansiāli pietiekami spēcīgas valstis. Katrs programmas posms ir svarīgs, un bez galveno aizdevēju (parasti – SVF) atbalsta programmas finansēšana visdrīzāk var apstāties. Aizdevuma saņēmēju sekmīga sadarbība ar SVF ir svarīga arī tāpēc, lai ar laiku, līdzsvarojot savas valsts tautsaimniecības darbību, atjaunotu pieeju starptautiskajam privātā kapitāla tirgum.

Patlaban sarunās ar aizdevējiem Latvija faktiski apspriež vienotu programmu. Gan SVF iesniegtajā nodomu vēstule, gan ar EK noslēgtajā Saprašanās Memorandā paredzētie reformu programmas mērķi ir vienādi – ekonomikas un finanšu sistēmas stabilizācija. Tomēr ar katru aizdevēju tiek slēgti atsevišķa vienošanās par konkrētā aizdevuma daļas saņemšanas un atmaksāšanas nosacījumiem. No ekonomisko reformu aspekta parasti SVF un tādu aizdevēju kā ES programmas aptver plašāku jautājumu loku, attiecīgi arī finansējums tiek piešķirts vispārīgākam mērķim – maksājumu bilances stabilizēšanai. Bet, piemēram, Pasaules Banka finansējuma piešķiršanu parasti saista ar reformām kādā konkrētā sektorā. Aizdevēji savu darbību savstarpēji koordinē. To veicina arī kopīgās misijas attiecīgajās valstīs, kurās vienlaicīgi ierodas SVF, ES un citu aizdevēju eksperti. Konkrētie programmu izpildes kritēriji tiek saskaņoti, lai gan atsevišķi rādītāji var atšķirties dažādu metodoloģiju dēļ. Piemēram, ES budžeta deficīta rādītāju aprēķina pēc uzkrāšanas principa, bet Valūtas fonds šo rādītāju rēķina pēc naudas plūsmas principa. Rādītāju un finansēšanas nepieciešamības aprēķins pamatojas gan uz konkrētiem, gan arī empīriskiem pieņēmumiem.

Latvijas piemērs rāda, ka sarunas ar starptautiskajām institūcijām mēdz būt samērā ilgstošs process. Vasarā ES izvērtēja Latvijas valdības paveikto un nolēma piešķirt otro aizdevuma daļu, bet augusta beigās SVF valde izvērtēs Latvijas vairāku mēnešu garumā veikto darbu, īstenojot ekonomikas reformu programmu.

Ekonomikas stabilizēšana nav vienkāršs uzdevums. Aizdevēju prasības var likties smagas. Taču godīgi jāatzīst, ka līdz šim valsts ekonomika attīstījās nesabalansēti un ir pienācis pēdējais brīdis to sakārtot, un ka patlaban mums ir vajadzīga finansiāla palīdzība, ko var sniegt tikai starptautiskās institūcijas.

Foto – Aleksejs Melihovs.

LATVIJAS VALDĪBAS IZDEVUMU EFEKTIVITĀTE

OĻEGS KRASNOPJOROVS

*Monetārās politikas pārvaldes
Makroekonomikas analīzes
daļas vecākais ekonomists*

Veicot strukturālās reformas, ir svarīgi paaugstināt valdības izdevumu efektivitāti, lai budžeta izdevumu samazinājums nepasliktinātu izglītības, veselības aprūpes, sociālās aizsardzības kvalitāti. Tam ir nepieciešams novērtēt valdības izdevumu efektivitāti Latvijā salīdzinājumā ar citām ES valstīm un noskaidrot efektivitātes palielināšanas potenciālu.

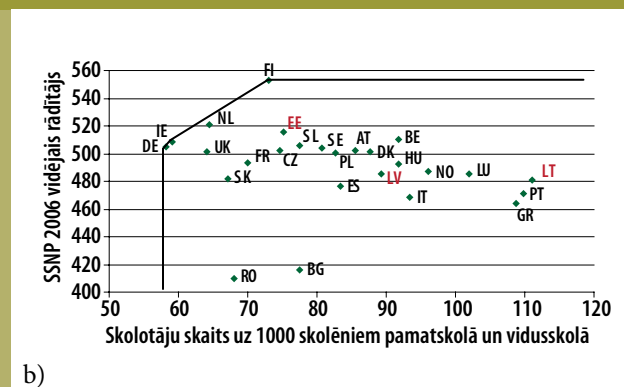
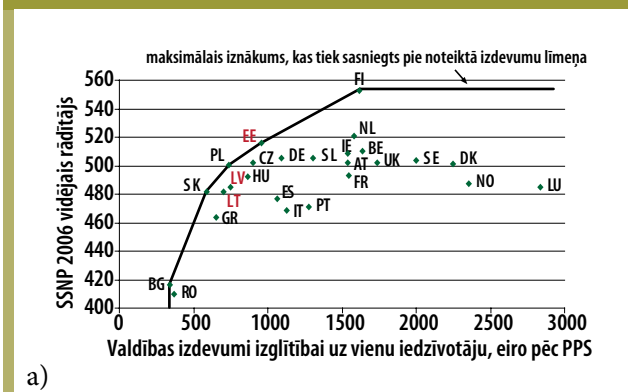
Turpinoties tautsaimniecības lejupslīdei un straujam nodokļu ieņēmumu kritumam, Latvijas valdībai nākas būtiski ierobežot valsts budžeta izdevumus, jo ekonomikas augšupejas laikā netika radīti pietiekami lieli uzkrājumi. Turklāt globālās finanšu un ekonomikas krīzes apstākļos, kas pastiprināja Latvijas ekonomikas problēmas, valdībai finanšu tirgū ir visai ierobežotas aizņemšanās iespējas. Lai gan tuvākajos gados starptautiskās finanšu palīdzības ietvaros saņemtais aizņēmums dos iespēju samazināt valdības izdevumus mazākā apmērā nekā iespējamais budžeta ieņēmumu kritums, uzdevums samazināt izdevumus tik un tā ir ļoti aktuāls. Valdības izdevumi izglītībai, veselības aprūpei un sociālajai aizsardzībai veido vairāk nekā pusi no konsolidētā kopbudžeta izdevumiem, tādēļ nākas tos samazināt arī šajās jomās. Tas pamatoti rada bažas sabiedrībā, ka šo sfēru rezultatīvie rādītāji, piemēram, mācību sasniegumi, iedzīvotāju mūža ilgums un sociāla aizsardzība, kas jau patlaban salīdzinājumā ar ES valstu vidējo līmeni nav augsti, var vēl vairāk pasliktināties. Vienīgais risinājums, kā to nepieļaut, ir paaugstināt valdības izdevumu efektivitāti, veicot strukturālās reformas. Tāpēc ir lietderīgi izmantot to valstu pieredzi, kas spējušas ar zemākiem izdevumiem sasniegt tādus pašus vai augstākus labklājības standartus (t. i., resursi ir izlietoti ar augstāku efektivitāti). Līdz šim Latvijā netika publicēti valdības izdevumu efektivitātes salīdzinājumi ar citām Eiropas Savienības (ES) valstīm, savukārt ārzemju pētnieki to vērtēja dažādi. Pamatojoties uz Eiropas Centrālās Bankas un Starptautiskā Valūtas fonda metodoloģiju, šajā publikācijā novērtējam Latvijas valdības izdevumu efektivitāti, salīdzinot ar ES un citām reģiona valstīm.

Izdevumu efektivitāte izglītībā

Vispirms tika novērtēts, cik efektīvi valdības izdevumi izglītībā veicina skolēnu vidējos mācību sasniegumus. Par starptautiski salīdzināmu skolēnu mācību sasniegumu rādītāju tika izmantoti SSNP (Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas) testa rezultāti¹.

No 1. a attēlā redzamā izriet vairāki secinājumi. Pirmkārt, nav ciešas sakarības starp valdības izdevumiem izglītībā un skolēnu mācību sasniegumiem. Piemēram, Norvēģijā izglītībā iegulda trīs reizes vairāk resursu nekā Latvijā, bet mācību sasniegumi ir līdzīgi. Tas liecina, ka ir arī citi mācību sasniegumus ietekmējoši faktori. Otrkārt, piecās valstīs valdības izdevumu izlietojums izglītībā saskaņā ar metodoloģiju ir uzskatāms par efektīvu – Bulgārijā, Slovākijā, Polijā, Igaunijā un Somijā (t. i., nav citu valstu, kas ar tādiem pašiem izdevumiem iegūtu augstākus mācību sasniegumus). Latvijā izglītības izdevumu efektivitāte ir salīdzinoši augsta (atrodas pavisam blakus līnijai, kas savieno t.s. efektīvās valstis, un tai ir 8. augstākā efektivitāte).

1. attēls. Izdevumu efektivitāte izglītībā (2006. g.)

Izlase: 26 valstis (ES valstis, izņemot Kipru, Maltu un Norvēģiju); izlases lielumu noteica datu pieejamība. Valstu apzīmējumi: BE – Beļģija, BG – Bulgārija, CZ – Čehijas Republika; DK – Dānija, DE – Vācija, EE – Igaunija, IE – Īrija, GR – Grieķija, ES – Spānija, FR – Francija, IT – Itālija, CY – Kipra, LV – Latvija, LT – Lietuva, LU – Luksemburga, HU – Ungārija, MT – Malta, NL – Nīderlande, AT – Austrija, PL – Polija, PT – Portugāle, RO – Rumānija, SL – Slovēnija, SK – Slovākija, FI – Somija, SE – Zviedrija, UK – Lielbritānija, NO – Norvēģija.

Avots: Eurostat un OECD; autora aprēķini.

Treškārt, Latvija varētu iepazīties un izmantot Slovākijas, Polijas un Igaunijas pieredzi – Slovākija gūst gandrīz tāds pašus mācību sasniegumus ar mazākiem izdevumiem nekā Latvija, savukārt Polijā un Igaunijā ar nedaudz augstākiem izdevumiem gūst būtiski augstākus mācību sasniegumus.

Savukārt 1. b attēls parāda, ka vidējie skolēnu mācību sasniegumi nav atkarīgi no skolotāju un skolēnu skaita attiecības. Jāpiebilst, ka, neraugoties uz relatīvi zemiem izdevumiem izglītībai, skolotāju un skolēnu skaita attiecība Latvijā salīdzinājumā ar citām ES valstīm ir vidēji augsta, tātad Latvijai piemīt augsta *izmaksu efektivitāte (cost efficiency)*. ES nepastāv sakarība starp skolotāju un skolēnu skaita attiecību un iedzīvotāju blīvumu, tādējādi, samērā zems iedzīvotāju blīvums Latvijā nav augstās skolotāju un skolēnu attiecības noteicošais faktors. Savukārt augstais skolotāju blīvums Latvijā neatspoguļojas skolēnu mācību sasniegumos, kas liecina par zemu *sistēmas efektivitāti (system efficiency)*. Augstu izmaksu efektivitāti lielā mērā nosaka zemas izglītības infrastruktūras uzturēšanas un mācībspēku atalgojuma izmaksas, bet pati izglītības sistēma nav efektīva, kas norāda uz tās efektivitātes uzlabošanas iespējām. Lai precīzi identificētu sistēmas neefektivitātes cēloņus Latvijā, jāizpēta to valstu pieredze, kuras efektivitātes ziņā ir mums priekšā.

Izdevumu efektivitāte veselības aprūpē

Novērtējot veselības aprūpes izdevumu efektivitāti, var izmantot gan tikai valdības, gan kopējos izdevumus (kas papildus iekļauj privātos izdevumus) veselības aprūpei, jo starp šiem rādītājiem ir ļoti cieša sakarība. Savukārt par rezultatīvo rādītāju izvēlēsimies paredzamo mūža ilgumu, bet līdzīgu rezultātus iegūst, ja izmanto veselīgā vidējā mūža ilgumu (*healthy average life expectancy*). Kā redzams 2. a attēlā, Latvijā mūža ilgums ir otrais īsākais ES pēc Lietuvas, turklāt Latvija atrodas pietiekami tālu no līnijas, kura savieno efektīvās valstis (Bulgāriju, Kipru un Itāliju), kas varētu liecināt par zemu veselības aprūpes izdevumu efektivitāti (Latvija efektivitātes ziņā atrodas 27. vietā). Līdzīgi kā izglītības jomā, arī veselības aprūpes jomā ir augsta izmaksu efektivitāte un zema veselības aprūpes sistēmas efektivitāte (salīdzinoši daudz slimnīcu gultas vietu un ārstu, bet zems mūža ilgums; sk. 2. b attēlu). Tas varētu liecināt par slimnīcu gultas vietu zemu produktivitāti, neefektīvu

slimnīcu tīklu vai liekām gultas vietām noteikta profila slimnīcās. Lai precīzi noskaidrotu zemās efektivitātes cēloņus Latvijā, jāizpēta citu valstu pieredze un jāizmanto plašāki slimnīcu dati. Tāpat kā skolotāju un skolēnu skaita attiecība arī ārstu un slimnīcu gultas vietu skaits ES ietvaros nekorelē ar iedzīvotāju blīvumu. Tādējādi zems iedzīvotāju blīvums Latvijā nav veselības aprūpes sistēmas zemas efektivitātes noteicošais faktors.

Papildinot valstu izlasi ar NVS un ES neietilpstošām Eiropas valstīm (izmantojot Pasaules Veselības organizācijas datus), tika novērtēti vairāki mūža ilguma un veselības aprūpes izdevumu efektivitātes noteicošie faktori.

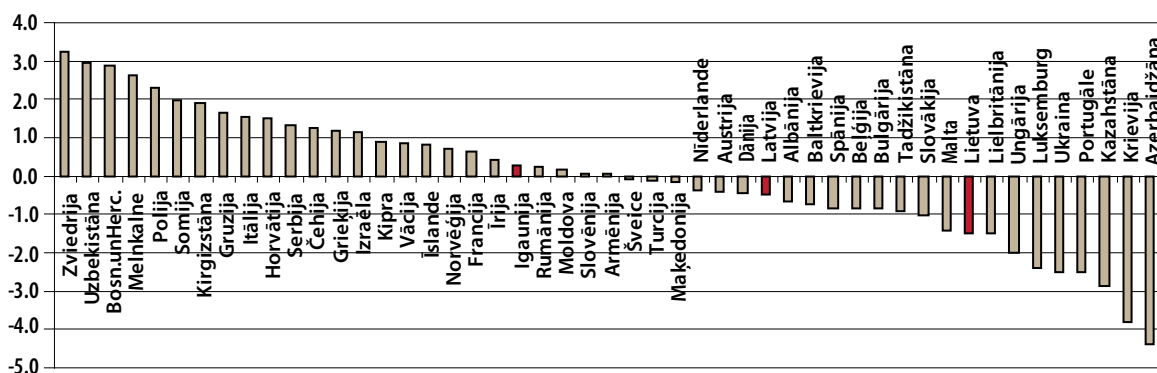
Papildus valdības izdevumiem veselības aprūpei mūža ilgumu būtiski ietekmē arī citi faktori – klimats, ienākumu līmenis, korupcijas izplatība. Kopumā šie faktori izskaidro 89% no mūža ilguma starpvalstu variācijas². Atlikums jeb mūža ilguma starpvalstu atšķirības, kas radušās citu faktoru dēļ (tajā skaitā, veselības aprūpes izdevumu efektivitātes atšķirību dēļ) ir parādīti 3. attēlā.

Kopumā jāsecina, ka diezin vai īsā laikā spēsim būtiski palielināt mūža ilgumu, jo to ietekmē vairāki citi faktori. Bet zema sistēmas efektivitāte norāda uz iespēju sasniegt to pašu mūža ilgumu ar mazāku resursu izlietojumu.

Izdevumu efektivitāte sociālā aizsardzībā

Novērtējot valdības izdevumu efektivitāti sociālajā aizsardzībā, jāatceras, ka sociālās aizsardzības mērķis ir nevis sasniegt ienākumu vienlīdzību, bet samazināt ienākumu nevienlīdzību līdz kādam noteiktam līmenim. Savukārt ienākumu nevienlīdzības optimālais līmenis dažādās valstīs var atšķirties. Tādējādi efektīvākā starp divām valstīm ar līdzīgu ienākumu nevienlīdzību būs valsts ar mazākiem izdevumiem sociālajai aizsardzībai. Kā redzams 4. attēlā, valdības izdevumi sociālajai aizsardzībai Latvijā relatīvi maz pasargā iedzīvotājus no nabadzības riska³ pat salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm. ES valstu vidū Latvija efektivitātes ziņā ir 20. vietā. Pie līdzīga secinājuma nonāk, par rezultatīvo rādītāju izvēloties arī citus ienākumu nevienlīdzības rādītājus. Sociālās aizsardzības efektivitātes jomā Latvijai būtu vērts izvērtēt Rumānijas, Čehijas, Igaunijas, Lietuvas un Īrijas pieredzi, tomēr jāatceras, ka, pirm-

3. attēls. Mūža ilguma neizskaidrotā komponente, gados (2006. g.)

Avots: Pasaules Veselības organizācijas, Eurostat un Mantojuma fonda dati; autora aprēķins.

kārt, šādi salīdzinājumi nav pietiekami, lai definētu, kādi tieši sociālie pabalsti nav efektīvi, lai samazinātu nabadzības risku, un, otrkārt, dažiem sociāliem pabalstiem ir cits mērķis, piemēram, paaugstināt dzimstību.

Secinājumi

Novērtējot, cik efektīvi Latvijā tiek izmantoti valdības izdevumi izglītībai, veselības aprūpei un sociālajai aizsardzībai (mācību sasniegumu un mūža ilguma palielināšanai, kā arī nabadzības riska mazināšanai), nākas secināt, ka visās trijās jomās tie nav efektīvi salīdzinājumā ar Eiropas Savienības valstīm.

Sarindojot ES valstis pēc to valdību izdevumu efektivitātes, Latvija ir 8. vietā izglītībā, 20. vietā – sociālajā aizsardzībā un 27. vietā – veselības aprūpē. Latvijas izglītības un veselības aprūpes sistēmai piemīt salīdzinoši augsta izmaksu efektivitāte un zema sistēmas efektivitāte. Citiem vārdiem sakot, tas, ka Latvijā ir salīdzinoši vairāk skolotāju, ārstu, un slimnīcas gultas vietu attiecībā pret iedzīvotāju skaitu, neatspoguļojas ne augstākos mācību sasniegumos, ne paredzamajā iedzīvotāju mūža ilgumā.

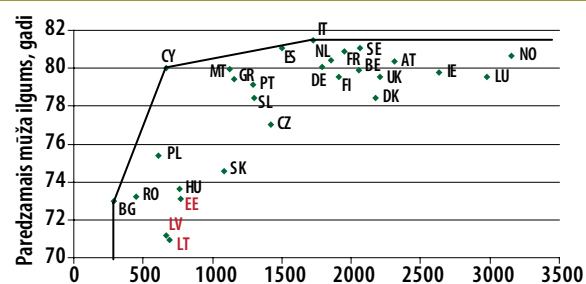
Lai noskaidrotu precīzāk, kādi faktori pazemina valdības izdevumu efektivitāti šajās trīs iedzīvotājiem tik svarīgajās dzīves jomās, ir nepieciešama plašāka izpēte, izmantojot atsevišķu Latvijas skolu, slimnīcu un to nodaļu datus, kā arī analizējot sekmīgāko valstu pieredzi. Tomēr viennozīmīgi ir skaidrs, ka pastāv daudz iespēju optimizēt izdevumus, nepasliktinot kvalitāti.

Foto – Gatis Zommerovskis.

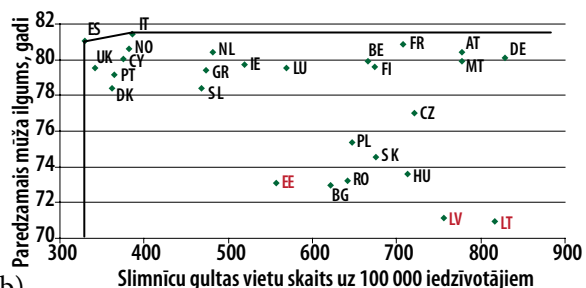
¹(Programm for International Student Assessment) PISA ir OECD izstrādāta programma, pēc kuras reizi trīs gadus vienlaikus vairākos desmitos valstu notiek 15 gadus veco skolēnu testēšana. Katrā no valstīm testēšanā parasti piedalās no 4.5 tūkst. līdz 10 tūkst. skolēnu. Rezultāti tiek publicēti ar viena gada nobīdi, pēdējā testēšana notika 2006. gadā.

²Tie ir faktori, kas tiek izmantoti arī Starptautiskā Valūtas fonda pētījumos (piem., Symansky S. Determinants of Government Efficiency. SVF pētījums nr. 08/228). Pārējie faktori daudzfaktoru regresijā nebija nozīmīgi: alkohola patēriņš, smēķēšanas izplatība, Konkurētspējas indekss, iedzīvotāju blīvums, slimnīcu gultas vietu skaits uz tūkst. iedzīvotājiem, iedzīvotāju skaita un ienākumu pieaugums 1990.–2006. g., valdības izdevumu īpatsvars veselības aprūpes izdevumos.

2. attēls. Izdevumu efektivitāte veselības aprūpē (2007. g.)

a) Valdības izdevumi veselības aprūpei uz vienu iedzīvotāju, eiro pēc PPS

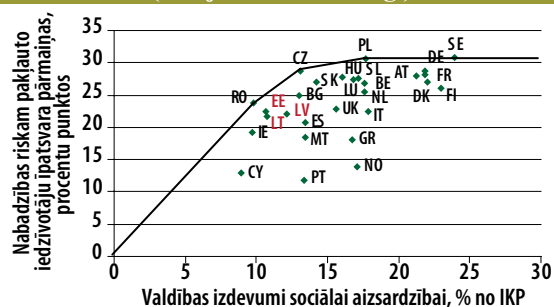

b) Slimnīcu gultas vietu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem

Izlase: 28 valstis (ES + Norvēģija).

Avots: Eurostat; autora aprēķins.

4. attēls. Izdevumu efektivitāte sociālā aizsardzībā, (videji 1995. – 2006. g.)

Avots: Eurostat; autora aprēķins.

³Saskaņā ar Eurostat metodoloģiju iedzīvotāji tiek uzskatīti par pakļautiem nabadzības riskam, ja to ienākumi ir zemāki par 60% no mediānas (mediānas ienākums – ienākums salīdzinājumā ar kuru 50% iedzīvotāju ir zemāks ienākums un 50% – augstāks) ienākuma pēc sociāliem pabalstiem.

KAS IETEKMĒJIS PRIVĀTĀ PATĒRIŅĀ VĀJINĀŠANOS

AGNESE BIČEVSKA

*Monētārās politikas pārvaldes
Makroekonomikas analīzes
daļas galvenā ekonomiste*

Latvijas iedzīvotāji sāk aizvien vairāk taupīt, samazina tēriņus. Kādi ir galvenie faktori, kas ietekmē patēriņa samazināšanos? Zināt atbildi uz šiem jautājumiem ir svarīgi, lai plānotu turpmāko tautsaimniecības attīstību.

Latvijas ekonomikas straujo augšupeju pēdējos gados veicināja galvenokārt iekšzemes pieprasījums, un tas stimulēja attīstīt nozares, kas orientējās uz šo pieprasījumu. Bet pēdējā gada laikā statistikas dati un veikalos redzamais skaidri apliecina – cilvēki sāk aizvien vairāk taupīt, Latvijā samazinās patēriņš. Kāpēc tā notiek, kādi ir galvenie faktori, kas ietekmē patēriņa samazināšanos? Zināt atbildi uz šiem jautājumiem ir svarīgi, lai plānotu turpmāko attīstību.

Lai analizētu, kādi faktori noteica straujo privātā patēriņa lejupslīdi, vispirms būtu jāsaprot, kādi faktori ietekmēja iepriekš vērojamo patēriņa bumu, jo tieši iepriekšējo gadu nesabalansētā attīstība bija viens no galvenajiem iemesliem šābrīža lejupslīdei. Latvijā to pastiprināja ārējo un iekšējo faktoru savstarpējā iedarbība, kas būtiski palielināja tautsaimniecības nesabalansētību un ierobežoja pretcikliskas politikas instrumentu izmantošanu.

Noteicējs – iekšzemes patēriņš

Kopš 2001. gada galvenais IKP attīstības noteicējs bija iekšzemes pieprasījums, galvenokārt – privātais patēriņš un investīcijas (kopējā pamatkapitāla veidošana). Līdz 2006. gadam privātais patēriņš un investīcijas samērā līdzīgās daļās noteica IKP dinamiku (sk. 2. attēlu), 2006.–2007. gadā privātais patēriņš izvirzījās līderpozīcijās un 2006. gada 4. ceturksnī tas sasniedza pat 30% kāpumu. Turpmākajos periodos pieauguma temps pakāpeniski saruka, 2008. gada 1. ceturksnī pārejot negatīvu gada pārmaiņu dinamiskā. Pēdējos ceturkšņus privātā patēriņa gada pieauguma temps bija vidēji -20%.

Iepriekšējo gadu nesabalansētā attīstība bija viens no galvenajiem iemesliem šā brīža lejupslīdei, turklāt Latvijā ārējo un iekšējo faktoru savstarpējā iedarbība to vēl pastiprināja, tā būtiski palielinot nesabalansētību un ierobežojot pretcikliskas politikas instrumentu izmantošanas iespējas. Kā redzams 1. attēlā, lielai daļai faktoru piemīt procikliska daba, t. i., līdz ar ekonomiskā cikla fāžu maiņu tie “pāriet ierakumu otrā pusē”: no augšupeju veicinošiem kļūstot par lejupslīdi veicinošiem faktoriem.

Patēriņa bums 2006. un 2007. gadā

Būtiski uzlabojoties investoru vērtējumam par tautsaimniecības attīstību pēc Latvijas iestāšanās ES un NATO, kā arī turpmākas straujas izaugsmes gaidas veicināja ārvalstu investoru interesi. Līdz ar piesaistītā kapitāla ieplūdi tautsaimniecībā un jaunām darba vietām tas veicināja ekonomisko aktivitāti. Ekonomiskās aktivitātes rezultātā palielinājās arī māsaimniecību rīcībā esošie ienākumi. To noteica vidējās darba algas, nodarbinātības, ārvalstīs strādājošo rezidentu nopelnītā

1. attēls. Ekonomisko ciklu noteicošie un pastiprinošie faktori

	ĀRĒJIE FAKTORI – NORISES PASAULES TIRGOS	IEKŠĒJIE FAKTORI – NORISES LATVIJĀ
2006. – 2007. Ekonomiskā cikla uzplaukuma fāze	Ārvalstu investoru interese (pieaugošas kapitāla iekšplūdes Latvijā). Lēti un viegli pieejami kredītresursi. ES fondu līdzekļi. Darbaspēka un kapitāla mobilitātes palielināšanās (Latvijas rezidentu emigrācija). Ārējā pieprasījuma kāpums un integrācija tirgos. Izejvielu cenu kāpums – nafta, gāze, metāli, graudi u. c.	Komercbanku agresīva cīņa par tirgus daļām. Procikliska mājāsaimniecību uzvedība (tērē vairāk nekā nopelna, neuzkrāj). Procikliska valdības uzvedība (stimulējoša fiskālā politika, netiek veidoti uzkrājumi, liels cikliski koriģējais deficīts). Pozitīva uzņēmēju un patērētāju konfidence. Nekustamā īpašuma cenu kāpums un augsta inflācija (cenu pieauguma gaidas).
2008. Ekonomiskā cikla lejupslīdes fāze	Finanšu tirgus satricinājumi un finanšu un nefinanšu uzņēmumu likviditātes problēmas. Ārvalstu investoru riska "apetītes" mazināšanās. Ārējā pieprasījuma kritums. Protekcioisma politikas pastiprināšanās.	Kreditēšanas sarukums (kredītu izsniegšanas nosacījumu pastiprināšanās un komercbanku likviditātes pasliktināšanās, pieprasījuma samazināšanās). Procikliska mājāsaimniecību uzvedība (izdevumu ierobežošana). Negatīva uzņēmēju un patērētāju konfidence.

atalgojuma, kā arī izmaksāto sociālo pabalstu apjoma pieaugums. Vidējās algas kāpumu Latvijā papildus stimulēja darbaspēka trūkums straujās izaugsmes un emigrācijas dēļ. Līdztekus ienākumu palielinājumam nozīmīgi auga arī aizņemto līdzekļu izmantošana. To veicināja kredītu pieejamība (īpaši pievilcīgi kļuva eiro kredīti fiksēta valūtas kursa apstākļos), negatīvas reālās procentu likmes (cenu pieaugumam pārsniedzot procentu likmi), nekustamā īpašuma un patēriņa cenu pieauguma gaidas, plašās banku reklāmas kampaņas, kā arī tautsaimniecības straujās izaugsmes radītais optimistiskais noskaņojums, kas cilvēkos provocēja maldīgus priekšstatus par nākotnes ienākumu un īpašumu vērtības potenciālo pieaugumu, un citi apstākļi.

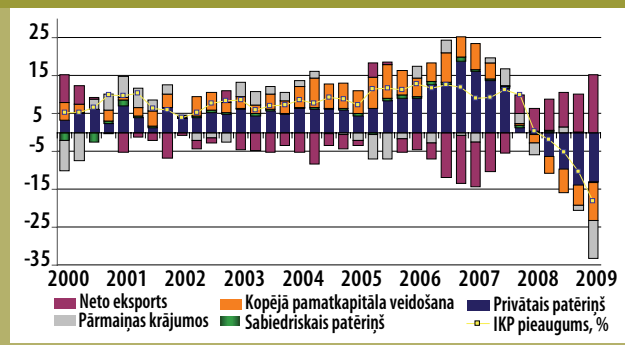
Pārlietu lielo optimismu būtiski deformēja arī Latvijas valdības īstenotā, cikla svārstības pastiprinošā fiskālā politika – zems nodokļu slogs, nodarbināto skaita un strauja darba samaksas kāpināšana publiskajā sektorā, liels cikliski koriģējais deficīts¹, uzkrājumu neveidošana. Pat ļoti strauji palielinoties budžeta ieņēmumiem (par 25–30%), valdība vēl straujāk kāpināja izdevumus. Tādējādi cikliski koriģējais deficīts sasniedza ļoti augstu līmeni, ievērojami pārsniedzot ES noteikumos definēto vidējā termiņa mērķi Latvijai (–1% no IKP), un kļuva par nozīmīgu impulsu ļoti straujai attīstībai. Nesablansētā nodokļu sistēma atsevišķās nozarēs veicināja vēl papildu patēriņa buma veidošanos. Liela ienākumu daļa netika aplikta ar nodokļiem vai tika aplikta ar nesamērīgi maziem nodokļiem (piemēram, kapitāla nodokļu īpatsvars Latvijā 2008. gadā bija 2.8% no IKP, bet vidēji ES-27 – 7.4% no IKP), tādējādi neveicinot sabalansētu līdzekļu sadali.

Zemo kapitāla nodokļu, patēriņa preču un nekustamā īpašuma cenu kāpuma un kreditēšanas aktivitāšu dēļ izveidojās nelabvēlīga nozaru struktūra: kapitāls un darbaspēks koncentrējās nozarēs, kas balstījās uz iekšzemes pieprasījumu (operācijas ar nekustamo īpašumu, celtniecība un finanšu nozare, mazumtirdzniecības apgrozījuma straujš kāpums), netika izmantots eksporta potenciāls (bija zema produktivitāte un jaudu noslodze rūpniecībā).

Pēc buma – nedrošība un taupība

Makroekonomiskie rādītāji – ilgstoši negatīvais un augstais tekošā konta deficīts (atsevišķos periodos tas pārsniedza pat 25% no IKP), augsts kopējā valsts parāda līmenis, pozitīva izlaides starpība (faktiskam ražošanas apjomam pārsniedzot

2. attēls. Ieguldījumi IKP reālajā gada pieaugumā, % punkti

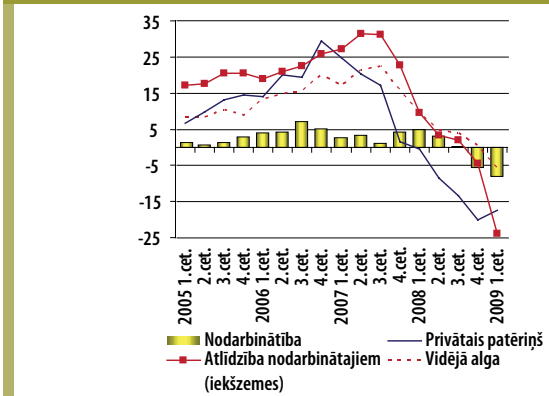

potenciālo ražošanas apjomu), patēriņa un nekustamā īpašuma cenu kāpums u. c. – liecināja par pieaugošiem iekšējiem un ārējiem riskiem un mazināja investoru riska "apetīti". "Algu–cenu spirāles" stimulētais darbaspēka izmaksu palielinājums vēl vairāk mazināja Latvijas pievilcīgumu investoru skatījumā. Līdz ar satricinājumiem globālajā un Latvijas finanšu sistēmā pastiprinājās kapitāla atplūde un mazinājās jaunas investīcijas. Turklāt, bremzējoties pieprasījumam un samazinoties piedāvājumam finanšu tirgos, strauji saruka kreditēšanas apjomi.

Tautsaimniecības attīstības bremzēšanās signāli un negatīvs nākotnes attīstības novērtējums padarīja bažīgus uzņēmējus un patērētājus, kas, nebūdami droši par saviem ienākumiem un darba vietām, uzsāka taupības politiku. To apliecina dažādi rādītāji, tajā skaitā 3. attēlā redzami dati, kas parāda, ka iedzīvotāji savus tēriņus sāka ierobežot jau pirms sāka smazināties iedzīvotāju ienākumu galvenā komponente – darba samaksa. Vēl straujāks sarukums, vērtējot pašreizējās tendences, varētu būt īpašuma ienākumiem un pašnodarbināto ienākumiem.

Līdz ar ekonomiskās aktivitātes, kā arī iedzīvotāju un uzņēmēju konfidences jeb noskaņojuma indeksa² samazināšanos, sāka rukt arī valsts budžeta ieņēmumi, strauji palielinot valsts budžeta deficītu. Budžeta deficīta finansēšanas problēmas, zemā komercbanku likviditāte, pieprasījuma lejupslīdes pastiprināšanās un pesimistiskais turpmākās attīstības novērtējums mudināja valdību meklēt starptautisko organizāciju palīdzību. Starptautiskais aizdevums ļauj valsts budžeta izdevumus samazināt mazākā mērā, lai neradītu kritisku šoku tautsaimniecībai. Tomēr, neraugoties uz starptautiskā aizdevuma labvēlīgo ietekmi uz tautsaimniecību, valsts budžeta izdevumu samazināšanu un reformām valsts pārvaldē, kas ilgtermiņā veicinās

3. attēls. Privātais patēriņš un darba samaksa

sabalansētāku tautsaimniecības attīstību un iegrožos strauji augošā budžeta deficīta līmeni, iekšzemes pieprasījums pašlaik vēl vairāk samazinās. Lai atgrieztos pie aizdevēju naudas nebalstītas un sabalansētas attīstības, bez izdevumu samazināšanas nevar iztikt. Budžeta izdevumu samazināšanas dēļ neizbēgami nākas rēķināties ar daļēju ekonomikas sasulumu, tāpēc paralēli ir nepieciešams stimulēt arī ekonomisko aktivitāti.

Patēriņš un labklājības pieaugums

Pasaules valstu pieredze³ liecina, ka tieša privātā patēriņa stimulēšana, neveicot atbilstošus konkurētspējas uzlabošanas pasākumus un reformas, pēc iluzora īstermiņa stimula vēl vairāk pastiprina nelīdzsvarotību un nesekmē ilgtermiņa attīstību. Latvijā jau ilgstoši ir negatīva ārējās tirdzniecības balance un pastāv nozīmīga atkarība no importa resursiem un precēm. Tas nozīmē, ka Latvijā tieša patēriņa stimulēšana tikai pastiprinātu līdzekļu aizplūšanu no valsts.

Lai uzlabotu Latvijas uzņēmumu konkurētspēju ilgtermiņā, ir vērts domāt par nodokļu politikas izmaiņām: pārnest nodokļa slogu no darba ienākumiem uz patēriņu un kapitālu, pārskatīt instrumentus investīciju un inovāciju veicināšanai. Veicot izmaiņas, jāvērtē trīs aspekti: 1) kopējais nodokļu slogs⁴ un tā sadalījums; 2) atsevišķu nodokļu likmju samērs – vismaz reģiona ietvaros, lai gaidāmo efektu (nodokļu ieņēmumu pieauguma) vietā neveidotos defekti (uzņēmumu pārreģistrācijas, ilgliekojamu preču iegāde ārvalstīs, kontrabanda utt.); 3) nodokļu grozījumu sociālekonomiskie riski – pat pārdomātu un pareizu grozījumu efekts var izrādīties negatīvs, ja uzņēmējiem un iedzīvotājiem nebūs pietiekamas izpratnes par grozījumiem un tie netiks izskaidroti, kā arī, ja viņu uzticība saglabāsies ļoti zemā līmenī.

Bieži vien uzņēmēju neapmierinātībai ar nodokļiem ir vairāk psiholoģisks efekts, un tā ir saistīta ne tik daudz ar likmēm, kā ar sarežģītām birokrātiskām procedūrām. Šajā ziņā Latvija atpaliek no kaimiņvalstīm. Investori nereti priekšroku dod vienkāršākām komercdarbības uzsākšanas un nodokļu maksāšanas procedūrām kaimiņvalstīs nekā zemākām nodokļu likmēm Latvijā. Atbilstoši Pasaules Bankas vērtējumam pētījumā *Doing Business*, Latvijas uzņēmējdarbības vides novērtējumu pasliktina būvniecības saskaņošanas procedūru skaits un ilgums, īpašuma reģistrēšanas un uzņēmējdarbības izbeigšanas procedūru ilgums. No tā izriet secinājums: ja valdības rīcībā nav ne uzkrājumu, ne nodokļu likmju pazemināšanas instrumentu, uzmanība jākoncentrē uz administratīvā sloga samazināšanu. Īpaši svarīgi būtu uzlabot jaunu uzņēmumu radīšanas priekšnosacījumus (būvatļaujas, nekustamā īpašuma un patentu reģistrācija, ES struktūrfondu vadība, licences, fiksētā nodokļa izmantošanas paplašināšana jaunu mazo uzņēmumu veidošanās stimulēšanai, industriālo un lo-

ģistikas parku attīstīšana u.c.).

Tieši uzņēmējdarbības aktivitātes kāpums un konkurētspējas uzlabošanās visefektīvāk var atjaunot iedzīvotāju labklājības pieaugumu – jaunas darba vietas, īpaši uz eksportu orientētās nozarēs (rūpniecība, tranzīts, loģistika), un produktivitātes kāpums – tas ir risinājums ne tikai šodienai, bet arī rītdienai. Turklāt nevajadzētu aizmirst par ilgtermiņa attīstības priekšnosacījumiem – zināšanu ietilpīgu produktu izgudrošanu un attīstīšanu, tādēļ īpaši svarīga ir pielietojamās zinātnes un uzņēmējdarbības sadarbība, kā arī inovāciju veicinoša valsts politika.

Secinājumi

Ekonomiskā pieredze uzskatāmi rāda, ka balstīt tautsaimniecības attīstību uz privāto patēriņu ilgtermiņā nav efektīvi, jo īpaši – mazai un atvērtai ekonomikai. Pašlaik, kad valdībai ir krasi jāsamazina valsts budžeta izdevumi, šie fiskālie lēmumi ietekmē plašas sabiedrības daļas ienākumus un izdevumus un vājina privāto patēriņu. No tik krasa scenārija Latvija būtu varējusi izvairīties, ja ekonomiskā cikla lejupslīdes fāzē varētu izmantot stimulējošu fiskālo politiku. Taču to ierobežo iepriekšējo periodu tuvredzīgā rīcība (tieši tāpat kā mājāsaimniecībām), kad netika veidots “drošības spilvens” – uzkrājumi un arī nodokļu slogs bija zems. Lai stimulētu ekonomisko aktivitāti, šobrīd uzmanība būtu jākoncentrē uz ES struktūrfondu un cita pieejamā finansējuma mērķtiecīgu izmantošanu, uzņēmējdarbības vides sakārtošanu, mazinot birokrātiskus šķēršļus un radot labvēlīgus nosacījumus jaunu uzņēmumu veidošanai, uz eksporta produkcijas noieta tirgu paplašināšanu, kā arī jaunu zināšanu ietilpīgu produktu radīšanu. Tādējādi atkal tiks stimulēts privātais patēriņš – ja pieaugs eksports, pieaugs nodarbinātība, pieaugs iedzīvotāju rīcībā esošie ienākumi un pieaugs arī privātais patēriņš.

Foto – Līga Rutkovska.

¹Tā ir valsts budžeta bilances komponente, kas paliek pēc tautsaimniecības attīstības cikla efekta atdalīšanas (sk. Grundiza Sigita, Stikuts Dainis, Tkačevs Oļegs. «Latvijas valsts konsolidētā kopbudžeta cikliski koriģētā balance». Rīga: Latvijas Banka, 2005. Pētījums 5/2005); Tkačevs Oļegs, Švikis Kristaps. “Fiskālās politikas riski”. “Averss un Reverss”, 3/2008).

²Iedzīvotāju un uzņēmēju aptaujāšanas rezultātā iegūts novērtējums par esošo un nākotnes tautsaimniecības attīstību, ienākumiem u.c. ģimenes un uzņēmumu finansiālo situāciju raksturojošiem rādītājiem. To regulāri publicē Centrālā statistikas pārvalde.

³Kā spilgtākais piemērs nereti tiek izmantota Portugāles pieredze, kas iemantojusi apzīmējumu “Portugāles slazds”.

⁴Saskaņā ar *Doing Business* 2009 datubāzi (www.doingbusiness.org) kopējais nodokļu likmes Latvijā veido 33% no ienākumiem. Zemākas kopējās likmes ir tikai Luksemburgā, Īrijā un Dānijā, savukārt lielākajā daļā valstu tās sasniedz vidēji 45–50%. Arī kaimiņvalstīs kopējās nodokļu likmes ir krietni augstākas: Lietuvā – 46.4%, Igaunijā – 48.6%.

Deflācija. Kas tā ir?

Latvijas tautsaimniecība pēc ekonomikas pārkaršanas iepriekšējos gados nonākusi recesijā, tāpēc ir paredzams, ka jau šoruden saskarsimies ar mērenu cenu kritumu – deflāciju. Tomēr tas nebūs ilgstošs process, un, atkopjoties pasaules ekonomikai, arī Latvijā atgriezīsimies pie zemas inflācijas.

Deflācija ir vispārējs patēriņa cenu kritums – pretējs process inflācijai. Cenu kritums kādā mēnesī vai pāris mēnešos nav uzskatāms par deflāciju. Piemēram, vispārējais cenu līmenis nereti krītas vasaras mēnešos, kad ir liels pārtikas piedāvājums, vai janvārī, kad pēc iepirkšanās gada nogalē krītas pieprasījums. Taču par deflāciju runā tad, ja cenu kritums jau ir nomērāms salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, un šāda situācija saglabājas ilgāku laiku, vismaz vienu gadu.

Deflāciju izraisa iekšējā pieprasījuma, patēriņa kritums, kam var būt dažādi cēloņi. Latvijā ir divas ekonomisko kopsakarību ķēdes.

Viena ir globālās krīzes izraisītā ārējā pieprasījuma mazināšanās – eksporta kritums, kas izraisa uzņēmumu ienākumu mazināšanos, kurai seko izdevumu mazināšana un bezdarba palielināšanās. Eksporta problēmas pastiprina arī Latvijas eksporta struktūra, kurā dominē zemas pievienotās vērtības preces. Otra ir tautsaimniecības atgriešanās pie ilgtspējīga ienākumu un cenu līmeņa pēc pārkaršanas. Straujo izaugsmi iepriekšējos gados veicināja lielas līdzekļu ieplūdes, kreditēšanas stimulētais nekustamā īpašuma bums, šīs nozares un ekonomikas ciklam neatbilstošas budžeta un nodokļu politikas virzītais ienākumu kāpums. Vidējā alga dažos gados dubultojās, ražīgums gandrīz nemainījās, inflācija sasniedza Eiropas Savienības rekordus. Burbulim plīstot, ienākumi samazinājās, līdz ar to – arī pieprasījums un cenas. Valsts izdevumi nonāca ienākumiem atbilstošā līmenī, vēl vairāk pastiprinot iekšzemes pieprasījuma kritumu Latvijā.

Pircējam, patērētājam deflācija tautsaimniecības un algu līmeņa krituma apstākļos ir zināms atvieglojums, jo samazinās cenas. Uzņēmumiem šādos apstākļos ir gan nepieciešamība, gan iespēja mazināt ražīgumam neatbilstošo algu līmeni un augsto izdevumu un lielā pieprasījuma uzskrīvētās cenas. Deflācijas laikā uzņēmumos paaugstinās ražīgumu, nodrošinot iepriekšējās produkcijas izgatavošanu vai pakalpojuma

sniegšanu ar mazākiem izdevumiem, mainot produktus un pakalpojumus, padarot efektīvākas piegādes u.c. Tas nozīmē, ka šos apstākļus labāk pārdzīvos un stiprāki kļūs tie uzņēmumi, kam jau līdz šim bijusi ilgtermiņa stratēģija.

Par nopietnu problēmu tautsaimniecībai deflācija var kļūt tad, ja izveidojas tā sauktā deflācijas spirāle, ko uztur aizvien tālāka ekonomikas un cenu krituma gaidas. Proti, vērojot cenu kritumu, tiek atlikti patēriņa un investīciju izdevumi, gaidot turpmāko cenu samazinājumu.

Latvijai kā mazai un atvērtai ekonomikai šāds risks ir mazāks nekā lielām, uz iekšēju pieprasījumu balstītām tautsaimniecībām. Latvija lielā mērā ir atkarīga no importa, tāpēc esam saistīti ar cenu līmeni un pārmaiņām partnervalstīs. Cenas Latvijā tieši ietekmēs izaugsmes atgriešanās ES, kam sekos mērens cenu kāpums.

Savukārt uzticības pieaugums Latvijai ļautu uzlaboties investīciju klimatam, un tas būs atkarīgs gan no ārējo tirgu atgūšanās un attiecīgi – Latvijas eksporta izaugsmes, gan pašas Latvijas iekšēji veiktiem darbiem. Lai mazinātu nenoteiktību par Latvijas nākotnes izredzēm, jābūt skaidrai un pārliecinošai valdības nostājai un rīcībai budžeta sakārtošanā, kas līdz ar to dos pārliecību, ka netiks novilcināta eiro ieviešana.

Deflācijas gadījumu pasaulē līdz šim nav bijis daudz. Pēdējos simt gados deflācijas periodi bijuši saistīti ar tautsaimniecības krīzēm: ASV Lielā depresija 1929.–1933. gadā, Japānā 1990.–2006. gadā un Honkongā pēc Āzijas finanšu krīzes 1998.–2004. gadā.

Honkongā, kas ir līdzīga Latvijai pēc ekonomikas atvērtības pakāpes, pirms desmit gadiem notikušās krīzes cēloņiem ir kopīgas iezīmes ar Latvijā notikušo, un arī izejas ceļš no krīzes izvēlēts līdzīgs, ar deflācijas palīdzību uzlabojot starptautisko konkurētspēju un vienlaikus saglabājot valūtas kursa piesaisti. Tolaik cenu kritums nozīmīgākajā Honkongas partnervalstī – Ķīnā – gan paildzināja deflāciju, taču kopumā Honkonga krīzi pārvarēja veiksmīgi un izaugsmes ziņā atrāvās no citām krīzes piemēklētajām Dienvidaustrumāzijas valstīm.

Latvijas Bankas padomē

2009. gada jūnijs–augusts

Latvijas Bankas padome 16. jūlija sēdē nolēma nemainīt Latvijas Bankas noteiktās procentu likmes un rezervju normu.

Gan centrālās bankas aizdevumu, gan noguldījumu likme pēc martā un maijā pieņemtajiem lēmumiem ir zemā līmenī, kas ir priekšnoteikums starpbanku latu naudas tirgus aktivitātei un motivē bankas pieejamos resursus novirzīt tautsaimniecības kreditēšanai. Tomēr pašlaik gan finanšu tirgu, gan reālo tautsaimniecību lielā mērā bremzē augsta nenoteiktība par valsts budžetu. Tā mazina banku vēlmi kreditēt, uzņēmumu vēlmi investēt un patērētāju vēlmi tērēt, kā arī ārvalstu investoru un uzņēmēju vēlmi sadarboties ar Latviju. Valsts budžeta lietu sakārtošanā ir veikts tikai neliels solis uz priekšu, bet tieši sekmes un skaidrs redzējums fiskālo jautājumu risināšanā lielā mērā noteiks tautsaimniecības virzību turpmākajā periodā.

Latvijas Bankas padome veica grozījumus “Banku obligāto rezervju prasību aprēķināšanas un izpildes noteikumos” (stājas spēkā 2009. gada 24. oktobrī), palielinot maksu par rezervju prasību neizpildi. Obligāto rezervju prasības fiksēta valūtas kursa apstākļos ir nozīmīgs monetārās politikas instruments, un maksas par neizpildi paaugstināšana mazinās neizpildes risku.

Jaunā redakcijā tika apstiprināti “Monetāro finanšu iestāžu mēneša bilances pārskata sagatavošanas noteikumi” (stājas spēkā 2010. gada 1. maijā). Pārmaiņas skars gan sniedzamās informācijas biežumu noteiktām monetāro finanšu iestāžu grupām, gan informācijas struktūru, tādējādi optimizējot respondentu ziņošanas noslodzi.

Tika apstiprināti jauni “Ārvalstu valūtas pirkšanas un pārdošanas pārskatu sagatavošanas noteikumi” (stājas spēkā 2010. gada 1. janvārī). Valūtas tirgus ir aktīva finanšu tirgus daļa, un atjaunotajos pārskatos ietvertie dati ļaus tos pilnvērtīgāk izmantot tirgus analīzei dažādām vajadzībām gan Latvijā, gan starptautiski.

Interesentiem minētie noteikumi un ieteikumi pieejami Latvijas Bankas interneta lapā www.bank.lv sadaļā “Tiesību akti”.

Papildu informācija – no preses sekretāra Mārtiņa Grāviša.
martins.gravitis@bank.lv

Nauda – jaunumi

Latvijas Banka 2009. gada 8. jūnijā laida apgrozībā 1 lata apgrozības monētu ar Nameja gredzena attēlu reversā. Monētas grafisko dizainu veidojusi Ilze Lībiete, un ģipša modeli – Baiba Šime; tirāja – viens miljons, kaltnuve “Staatliche Münze Berlin” (Vācija).

Nameja gredzens ir viens no populārākajiem baltu rotu atdarinājumiem. Visbiežāk šo gredzenu redzam vīriešu pirkstos, bet to labprāt nēsā arī sievietes. Ar zemgaļu vadoņa Nameja vārdu šo gredzena veidu sāka saistīt 20. gs. 30. gados, kad Daugmales pilskalnā tika atrasti divi šādi gredzeni un to sāka plaši atdarināt un nēsāt.

Latvijas Banka 2009. gada 24. augustā laida klajā jubilejas un piemiņas monētu Latvijas Universitātei; Guntara Sietiņa grafiskais dizains, Jāņa Strupuļa plastiskais veidojums; kaltnuve “Koninklijke Nederlandse Munt” (Nīderlande).

Latvija pēc studentu skaita uz 10 tūkst. iedzīvotāju ir otrajā vietā pasaulē. Latvijas Universitāte ir tikai gadu jaunāka par Latvijas Valsti, un, kā atzīst akadēmiķis Jānis Stradiņš: “Universitātes dibināšana ļāva apvienot vairumu svešatnē izkļaidēto latviešu zinātnieku un zinātniski orientēto praktiķu, ļāva izaudzināt jaunu latviešu zinātnieku paaudzi, aizsākt latviešu zinātniskās terminoloģijas izkopšanu dažādās nozarēs.”

LATVIJAS BANKA

K. VALDEMĀRA IELĀ 2A • RĪGĀ, LV-1050 • TĀLRUNIS: 6 702 2300 • FAKSS: 6 702 2420
E-PASTS: INFO@BANK.LV • [HTTP://WWW.BANK.LV](http://WWW.BANK.LV)
LATVIJAS BANKA, 2009

Pārpublicējot obligāta avota norāde. Reģistrācijas apliecība Nr. 1947.